

הרב יוסף אביטן

חיוב מזונות בבנו מפנויה

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. הצגת מקרים
- ג. מזונות הילדים עד גיל שש
 1. מקור הדין
 2. גדרי החיוב
 3. תקנת הרבנות הראשית
 - ד. מזונות בנו מפנויה
 1. האם תלוי במזונות האם?
 2. טענת "שמא מאחר נתעברה"
 3. טענתו שרימתה אותו
 - ה. סיכום

א. פתיחה

ידוע שאדם חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיגיעו לגיל שש (להלן נדון במקור הדין וגדריו). דין זה ברור כשהאיש והאשה נשואים והילדים נולדו תוך כדי הנישואים וברור שהם הוריו. אולם יש מקרים בהם פנויה יולדת וטוענת על אדם פלוני שהוא אביו – וממילא (בין היתר) מחוייב לתת לה מזונות עבורו.

להלן נציג שני מקרים – האחד שהובא בפני ביה"ד הרבני, ושני שהובא בבית משפט אזרחי – שבהם יש ילדים מנשים פנויות שתובעות מזונות עבור ילדיהן, ואילו הנתבעים טוענים שפטורים מחיוב תשלום מזונות – בכל מקרה מסיבותיו הוא.

בראשית הדברים אדגיש, שישנם השלכות רבות ושוונות לקביעה האם הנתבע נחשב כאביו של הילד (כגון לענין ממזרות, כיבוד הורים, חליצה, מינקת חבירו, איסור חתנות לקרובותיו וכן לענייני ממונות כמו ירושה וכד'). אך במאמר נדון באופן עקרוני בעניין חיוב המזונות בלבד (אם כי בתוך הדברים יוזכרו לעיתים השלכות אחרות שהובאו ע"י הפוסקים). כמו כן אין בדברים משום פסיקת הלכה אלא כליבון הסוגיות השונות ודיון בדברי הפוסקים ראשונים ואחרונים שעסקו בהם.

ב. הצגת מקרים

מקרה ראשון – הובא בפני ביה"ד ברחובות בענין אשה שתובעת איש שחי איתה בקביעות כשלוש שנים ואף הבטיח לה, לטענתה, שינשא לה. בשלב מסוים האשה הרתה ותובעת שיכירו בו כאבי הילד. לטענתה, בחודש השביעי להריונה עזב אותה וברח ולא רצה להכיר בילד ולכן לא הגיע לברית המילה ולפדיון הבן.¹ הנתבע מודה שחי עמה יחסי אישות לעתים קרובות, אך לטענתו הוא חושד שמא היו גם אחרים ו"שמא מאחר נתעברה", ולכן אין לחייבו במזונות הילד. יצויין שיש עדים שהאיש חי איתה בתקופה שנתעברה.

מקרה שני – הובא בפני ביהמ"ש המחוזי בתל-אביב ובו תובעת אשה שחיה עם הנתבע תקופה ארוכה והרתה ממנו, שישלם מזונות. לגבי העובדות אין ויכוח – כולם מודים שלא היה בדעתם להינשא ואף לא ללדת ילדים, ולכן האשה השתמשה באמצעי מניעה קבוע (התקן תוך רחמי). לטענתה, מחשש שמא יפרד ממנה הוציאה את אמצעי המניעה שלא בידיעתו והסכמתו, וכך הרתה לו ונולד בנם המשותף שעבורו היא תובעת מזונות. האיש לא מתכחש לעובדות, אלא טוען שהיות והוסכם ביניהם (בע"פ) שלא ילדו ילדים ואף השתמשו באמצעי מניעה, הרי שהאחריות ללידת הילד היא עליה ולכן היא חייבת במזונותיו, ואף אם יחייבו אותו במזונות מבקש הנתבע שהתובעת תחזיר לו את כל ההוצאות שהוציא עבור מזונות הילד, ואף הגדיר את מעשיה של האשה כ"גניבת זרע".

בשני המקרים יש לנו מכנה משותף של ילד שנולד מאשה פנויה והיא תובעת מזונות עבורו, ויש להתייחס לענין זה מבחינה הלכתית, שהרי ידוע שאין חיוב מזונות כלפי הפנויה עצמה, והשאלה היא האם חיוב מזונות הילדים נובעים מחיוב המזונות לאשה. כמו כן נדון בשתי נקודות נוספות שהועלו במקרים דלעיל: א. האם הודאת הנתבע שבא עליה – מחייבת אותו במזונות גם אם יש חשש שנבעלה לאחרים ואולי הרתה מהם? ב. האם ההסכם ביניהם, שיחיו חיי אישות שלא על מנת ללדת ילדים, ומעשיה של האשה הם

¹ אולם לא ברור לי מי עשה את הפדיון, שהרי האם פטורה ואכמ"ל.

שגרמו ללידת הילד וממילא לחיוב המזונות, יחייב את האשה מדינא דגרמי או מטעם אחר, או שכלל לא יחייבו אותה?

ג. מזונות הילדים עד גיל שש

1. מקור הדין

מובא במשנה כתובות סד, ב "אם היתה מניקה מוסיפים לה על מזונותיה", ובגמ' שם סה, ב "דרש רב עולא אפיתחא דבי נשיאה אעפ"י שאמרו אין אדם זן את בנו ובנותיו כשהם קטנים אבל זן קטני קטנים² עד כמה עד שש כדרב אסי... ממאי מדקתני היתה מניקה פוחתים לה ממעשה ידיה ומוסיפים על מזונותיה מאי טעמא לאו משום דבעי למיכל בהדא..." ולמרות שהגמ' דוחה שם שמא מיירי בחולה ולכן מוסיפים על מזונותיה הרי שהרי"ף והרא"ש בסוף פרק אעפ"י פסקו כרב עולא.

ועוד מובא בכתובות מט, ב "אמר רבי אילעא אמר ר"ל... באושא התקינו שיהא אדם זן את בנו ואת בנותיו כשהם קטנים איבעיא להו הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה..." וכתבו תוס' שם ד"ה כשהם – "אבל קטני קטנים חייב לכוי"ע כדאמר בסוף אעפ"י" (המובא לעיל).

לעצם חיוב המזונות של הילדים מובא במכילתא דרשב"י שמות פט"ז על הפסוק "איש לאשר באהלו תקח" – "מכאן שאדם חייב במזונות אשתו ובניו".

2. גזרי החיוב

בראשונה נביא את דברי התנאים במדרשי ההלכה שמהם משמע שחובה זו על האב לזון קטני קטנים עד גיל שש היא מהתורה.

כתוב בשמות כא, ג "אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו" ודרשו במכילתא "רבי יצחק אומר מי הביאה שהכתוב מוציאה מגיד שהוא (האדון) חייב במזונותיה ובמזונות בניו שנאמר ויצא מעמך הוא ובניו עמו".

מכאן מוכיח המל"מ ריש פ"ג מהלכות עבדים שהאדון נכנס במקום העבד בחיובים שלו לזון את אשתו ובניו של העבד, ומוכח שהאב חייב במזונות בניו

² ובתוד"ה אבל הוסיפו "וכייפינן ליה".

הקטנים מן התורה. שאם לא כן, מאין בא החיוב על האדון לזון את בני העבד, כי אם העבד עצמו אינו חייב גם כשהוא בן חורין, לא הפסידו הבנים דבר במכירת אביהם לעבד, אלא ע"כ שהאב חייב במזונות בניו מן התורה. וכשנמכר לעבד ואינו יכול לזונם – חייבה התורה את האדון במקום אביהם העבד, והמדובר הוא בבניו הקטנים עד גיל שש.³

בשיטת הרמב"ם יש שרצו לדייק שחיוב המזונות לקטנים עד גיל שש הוא מדאורייתא, שהרי כתב בהלי אישות (פ"יב הי"ד) "כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים מכאן ואילך מאכילן עד שיגדלו כתקנת חכמים". מכאן דייק הארעא דרבנן (ערך מזונות אות ח-ט) שיש ברמב"ם השוואה בין חובת האב לזון את אשתו מהתורה (כמבואר בתחילת הפרק הלכה ב) ובין חובתו לזון את בניו שאף הוא מהתורה.⁴

לעומת פשוטות הרמב"ם, כתבו הרבה ראשונים שחיוב המזונות עד גיל שש הוא מדרבנן. תוס' (גיטין מז, ב ד"ה ולביתך) כתב "דמדאורייתא אינו חייב במזונות בתו"⁵ (ובפשוטות מדובר גם בפחותות מבת שש).

גם הריטב"א בקידושין כב, א לגבי דין הגמ' שבעבד עברי, רבו חייב במזונות אשתו ובניו, כתב "והא אמאי כיון שהוא (העבד) אינו חייב במזונותיהן מן התורה לא מיחייבא תורה לאדון מה שאין העבד חייב ומשועבד".

הרמב"ן בפירושו לתורה שמות כא, ג כתב דברים דומים, וז"ל "ואעפ"י שלא היה הוא (העבד) מחוייב במזונותם מדין התורה כמו שנתבאר בתלמוד בכתובות".

עד עתה ראינו שיטות שהחיוב עד גיל שש הוא מהתורה או מדרבנן אך לא מצד תקנת אושא, אלא כתקנה קדומה.

³ בחידושי חתם סופר כתובות (מט, א) מובא דיוק שבפרשת משפטים כתוב "ויצאה אשתו עמו" ולא מוזכרים הבנים, ואילו בפרשת בהר כתוב "ויצא מעמך הוא ובניו עמו" ומסביר החת"ס שבפרשת משפטים מדובר בעבד היוצא בשנה השביעית, ואם היו לו בנים כשנמכר – הרי כשיוצא הם למעלה מגיל שש ונפקע חיוב האב והאדון לזונם עוד טרם יציאתו בשביעית, ולכן אינם יוצאים עמו. לעומת פרשת בהר שם מדובר שפגע בו יובל וזה ייתכן גם בתוך שש שנות עבדותו והבנים עדיין פחות מגיל שש ע"כ הזכיר הכתוב שהאדון נפטר מלזון בניו הקטנים שהם לפני שש, ביציאת העבד ביובל.

⁴ אמנם צ"ב לסוברים שחיוב מזונות הילדים הוא מהתורה – מה מקורו, ומדוע לחלק בין עד גיל שש לבין למעלה מגיל זה? (הערת עורך).

⁵ והפני יהושע (כתובות מט, א ד"ה במשנה) כתב שכשמעשה ידי הבת לאביה חייב לזונה מן התורה, שהרי אינה גרועה מעבד שכתוב בו "כי טוב לו עימך".

אולם הטור בסימן קיב כתב "במה דברים אמורים (שיש בנות שאינן נזונות על פי הדוגמאות המובאות שם) אחרי מותו אבל בחייו חייב לזונם מתקנת אושא⁶ עד שש שנים". אף בדעת הרמב"ם יש הסוברים שאין חיוב מהתורה לזון בניו הקטנים, ואחד מהם הוא בעל מרכבת המשנה (אישות יט, יד) שמסביר שלרמב"ם החיוב לזון בניו הקטנים הוא מתקנת אושא, ומה שכתב הרמב"ם "כשם", כלומר שכשם שחייב במזונות האשה דבר תורה כן חייב במזונות בניו מתקנת אושא.

דין מחדש בגדרי חיוב מזונות ניתן ללמוד מהר"ן סוף פרק אעפ"י בכתובות וז"ל "ומתוך לשונות הללו דכי אמרינן דזון אותן בקטני קטנים דוקא כשאימם קיימת, ומדין מזונות אימם נגעו בה, שכיון שהם נגררים אחריה אי אפשר לה להעמיד עצמה שלא תזון אותם, אבל כשאין אימם קיימת אינו חייב במזונותיהן וגמרינן נמי דזוקא לי וכו'. אבל לא ראיתי לראשונים ז"ל שאמרו כן".⁷

לאחר שראינו דעות שונות בגדרי חיוב המזונות לקטני קטנים (דין תורה או דינא דמתניתין או תקנת אושא) נביא להלן גדרים נוספים שהובאו ע"י פוסקי זמננו, בעיקר בהבהרת שיטת הר"ן, אף שלרוב הפוסקים שיטת הר"ן אינה מקובלת למעשה.

ראשית, הרב שמואל ורנר בספרו משפטי שמואל (מובא בפד"ר ז עמ' 145 בדעת הרוב) כותב כך: "בחיוב המזונות לקטני קטנים עד גיל שש ישנם שני גדרי חיוב. החיוב העיקרי אינו מצד חובת האב לבניו הקטנים, אלא שמזונותיהם נכללים בחיובו במזונות אשתו והם נגררים אחרי אימם, וכמש"כ הר"ן (שהובא לעיל). חיובו זה הוא אף כשיש לבנים משלהם לפרנסתם, וכמש"כ הרא"ש בשם מהר"ם. תובה זו היא לשיטת הרמב"ם מן התורה או תקנה קדומה – תקנת המשנה. וחיוב זה הוא כאשר האם קיימת והאב חייב במזונותיה, כי רק אז הם נכללים בחיוב מזונות אלו, אבל כשאין אימם קיימת או במקרה שאביהם פטור ממזונותיה, אין על האב חיוב לזון בניו, מכיון שכל החיוב למזונותיהם נובע מחיוב המזונות לאימם בתור חלק ממזונותיה, וכשאין כלפיה חיוב – אין גם כלפי הבנים. אבל עדיין יש על האב חיוב לפרנסם מדין צדקה. וכשם שתקנו באושא לפרנס בניו הגדולים משש עד שיגדלו מדין צדקה, כך כללו באותה תקנה ומאותו טעם (צדקה) לזון בניו

⁶ ויש שלא גרסו את המלים "מתקנת אושא".

⁷ בפסקה ד נרחיב אי"ה בדעת הר"ן והחולקים עליו – הרא"ש והריב"ש.

הקטנים עד גיל שש כאשר אין עליו חיוב מזונות אימם. ולכן, הבא על הפנויה וילדה לו חייב לזונם מדין צדקה".⁸

שנית, הסבר שונה לגדרי החיוב בבניו הקטנים הובא באותו פס"ד בדעת המיעוט "גם כשאינו חייב במזונות האם, חייב במזונות הבנים שעד גיל שש בחיוב גמור מתקנת חכמים ולא מדין צדקה, ולכן גם כשהאב אינו אמיד וכן כשיש לבנים ממון משלהם – חייב האב לזונם. נמצא לפי זה ששתי תקנות תקנו באושא: א. עד גיל שש שזה חוב גמור וכופין אותו ויורדים לנכסיו ואפילו אינו אמיד, ואפילו באופן שאינו חייב במזונות האם. ב. אחרי גיל שש שחייב לזונם מדין התקנה, אבל אין כופין אותו אלא גוערים בו ומכלימים אותו ואם הוא אמיד – כופין אותו".

3. תקנת הרבנות הראשית

למזונות ילדים מעבר לגדלות – עד גיל חמש עשרה – קיימת תקנת הרה"ר לא"י משנת תש"ד. בתקנה זו, שחתומים עליה הרבנים הראשיים הרב הרצוג והרב עוזיאל, נאמר "כשם שמאז ומעולם עד היום הזה, היה כח בי"ד של ישראל לחייב את האב בחיוב משפטי גמור, ולכופו בממונו ובכל הכפיות האפשריות החוקיות, לפרנס את בניו הקטנים עד גיל שש, כך יהא מעתה ואילך כוחם יפה לחייבו בחיוב משפטי גמור ולכופו בממונו ובכל הכפיות האפשריות החוקיות לפרנס את בניו ובנותיו עד גיל חמש עשרה".

מלשון התקנה משמע שהרבנים הראשיים הרחיבו את חיוב המזונות שעד גיל שש, לחיוב עד לגיל חמש עשרה. אולם יש שפירשו שהתקנה באה להרחיב את חיוב המזונות מדין צדקה מעל גיל שש עד לגיל חמש עשרה.

להלן מספר דוגמאות:

א. בפד"ר ג עמ' 306 מובא פס"ד שקובע שלאחר תקנת הרה"ר יש למזונות הילדים עד גיל 15 דין מזונות של קטני קטנים עד גיל שש. ולכן, כשם שמוכרים מנכסיו למזונות ילדיו עד גיל שש אם אין ביכולתו לפרנסם, כן מוכרים מנכסיו עבור מזונות ילדיו עד גיל 15.

⁸ לפי זה יובן החת"ס בתשובה אבה"ע ח"א סימן קלג שכתב "אם היא טוענת ממנו נתעברה והוא כופר... לא תוכל להשביעו... כיון שכל חיוב המזונות לבנו הוא בתורת צדקה לא תוכל להשביעו על זה" – והחת"ס מדבר על פחות מבני שש.

ב. בפד"ר ב עמ' 92 נאמר "אשר לתקנת הרה"ר... לא מוזכר בה חיוב במקרה שיש לילד להתפרנס משלו – ואין לדון על פי תקנה יותר מהמפורש בה... ולפי זה משמעותה של תקנה זו אינה מעין חיוב שלפני שש, אלא כפיה על החיוב הקיים מתקנת חכמים אחרי גיל שש" – ולכן עפ"י פס"ד זה אין לעקל נכסי האב למזונות בניו ובנותיו מגיל שש.

ג. בפד"ר א' עמ' 154 שם מדובר לגבי מזונות לבת ממזרת, נקבע שאם המזונות מחמת תקנה, יש לומר שתקנת חכמים לא היתה על ממזר. אולם כיון שמזונות למעלה מגיל שש הם מדין צדקה, הרי מדין זה חייב גם בממזר.

ד. במספר פד"רים ישנה התעלמות מוחלטת מתקנת הרה"ר (למשל פד"ר ז עמ' 136 שהוזכר לעיל ועוד).⁹

וביטוי לריבוי פסקי הדין ביחס לתקנת הרה"ר הביא הרב רוזנטל בדבריו בפד"ר יא עמ' 215 שסיים את פסק דינו במלים אלו "בשנת תש"ד תקנה מועצת הרה"ר לחייב מזונות עד גיל חמש עשרה, ובזה רבתה המבוכה בפס"ד של בתי הדין בארץ – יש מחייב לפי תקנה זו ויש שאינו מחייב, יש שמחייב מכח הדין ויש מחייב מדין צדקה, ויש שרק בהשפעה על בעל הדין... זה אומר בכה וזה אומר בכה, ולמה לא יהיה בזה קו ברור ומנחה?"

למען האמת, יש מעט לתמוה על המפקפקים במשמעות התקנה, שהרי הרבנים מתקני התקנה חוו דעתם בפס"ד (אוסף פסקי הדין ורהפטיג ח"א עמ' קט), ואלו דבריהם "מוטעית היא ההנחה כאילו תקנת הרבנות הנ"ל מבוססת על החיוב המוסרי של צדקה גרידא. לפי האמת אין הדבר כן אלא התקנה בעצמה יוצרת חובה משפטית עצמאית גמורה שאינה נובעת מדיני צדקה כלל... תקנת הרה"ר באה להעלות את גיל הילדים שהאב חייב במזונותיהם ולא מדין צדקה לעניים אלא מדין חובת האב למזונות בניו ובנותיו".

לגבי הרחבת התקנה על גיל שמונה עשרה החליטה מועצת הרה"ר בשנת תשל"ו להרחיב את התקנה עד גיל שמונה עשרה ובין נימוקיה – במיוחד לאור זה שבני נוער רבים מוזנחים מחוסר טיפול ואדם אחראי למזונותיהם, ומאידך אם הבנים ממשיכים בלימודים מן הראוי שאביהם יתחייב במזונות ובטיפול החינוך בהם. אולם הגר"ע יוסף שליט"א התנגד להחלטה, וכתב

⁹ יעוין במאמרו של ד"ר זרח ורהפטיג בתחומין ח"א עמ' 248 שמעורר את הבעיות שבחוסר האחידות בפסקי בתי הדין בנידון.

"לדעתי תקנה זו צריכה להיות ע"י כל דייני ישראל וגדולי התורה... אחרת אין לתקנה כזו שום תוקף לפי ההלכה".

למעשה, חלק מבתי הדין הרבניים, אינם מחייבים מזונות מעבר לגיל חמש עשרה, ולא רואים את התקנה האחרונה כתקיפה, למרות שלדעת רבים אין ספק בחיוניותה במציאות של ימינו.

ד. מזונות בנו מפנויה

1. האם תלוי במזונות האם?

ראינו לעיל את שיטת הר"ן (בסוף פרק אעפ"י בכתובות) שחיוב מזונותיהם של קטני קטנים הוא מדין מזונות אימם, ותמצית דבריו "כיוון שהם נגררים אחריה אי אפשר לה להעמיד עצמה שלא תזון אותם. אבל כשאין אימם קיימת, אינו חייב במזונותיהם... אבל לא ראיתי לראשונים ז"ל שאמרו כן".

אכן, כוונת הר"ן היא לרא"ש שבפשטות לא סובר כמותו, שהרי הרא"ש בתשובותיו (כלל יז סימן ז) נשאל לגבי פנויה שהיתה מעוברת מאחד וילדה בן ונתן הוא הבן למינקת שמשכה ידה מלהניקו מפני שהלך לעיר אחרת ואין מי שיפרענה, והאם טוענת שאינה משועבדת להניק את בנה כיוון שאינה אשתו בחו"ק והשיב הרא"ש שבי"ד ישכרו לו מינקת וכופו האב לפרוע השכר.

על פי דברים אלו (ודברי הריב"ש בתשי"ב סימן מא) כתב הב"י בסוף סימן עא שמי שבא על הפנויה וילדה ממנו בן או בת חייב לזונם. אמנם בדרכי משה כתב שלפי הר"ן דלעיל משמע שאינו חייב לזונם משום שמזונות הבנים משום מזונות אימם הם, ולכן כאן שאין חיוב למזונות האם הפנויה – אינו חייב לזון הבן.

לגבי דעת רש"י – בתוך דבריו הביא הר"ן את דברי רש"י בפירושו לגמ' כתובות (סח,ב) לגבי קטן בן שש שיוצא בעירוב אמו ומוכיחה זאת הגמ' "מדקתני אם היתה מניקה מוסיפין לה על מזונותיה מאי טעמא לאו משום דבעי למיכל בהדא" ופירש רש"י שם (ד"ה יוצא) כך "ערבה אימו לצפון ואביו לדרום אימו מוליכתו אצלה ואין אביו מוליכו אצלו שעדיין הוא צריך לאימו ובתרא שדיוהו רבן אלמא עד שש צריך סיוע מאימו וכשם שהבעל זן אותה כך זן אותו עימה".

מדברי רש"י אלו וממקורות נוספים ברש"י נראה לומר שלדעת רש"י, כמו הר"ן, חיוב מזונות הבנים הוא חלק מחיוב מזונות אימם.¹⁰

לגבי דעת הרמב"ם – הרמב"ם אישות יב, יד כתב "כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים", ולפי זה כתב המגיה על המל"מ שנראה שהרמב"ם סובר כר"ן שמשום מזונות אימם נגעו בה, שאם לא כן לאיזה צורך השוה ביניהם, הרי יכל הרמב"ם לומר "חייב אדם לזון את בניו" – אלא ע"כ שסי"ל לרמב"ם כר"ן.

אבל, הראה לי מו"ר הגר"מ דימנטמן שליט"א שהאבני מילואים עא סק"א הוכיח בדעת הרמב"ם שלא סובר כר"ן. שהרי, בהלי אישות יט, יד כתב שבת יבמה ובת שניה ובת ארוסה ובת אנוסה עלו כולן בתיקו הלכך אין להם מזונות דכל תיקו דממונא חומרא לתובע וקולא לנתבע, והני מילי לאחר מותה אבל בחיי אביהן חייב לזונם עד שש שנים. משמע ברמב"ם שאפילו בת אנוסה שאין מזונות לאימה (וכן בת שניה) – אפילו הכי חייב לזונם, אי"כ מוכח דלאו מדין מזונות אימם נגעו בה ולא כר"ן.

בספר עבודת השם סימן יז הביא ראה נוספת שאין הרמב"ם סובר כר"ן, שהרי הרמב"ם אישות כא, יז כתב "גרובה אין לה מזונות ואם רצתה המגורשת שיהיה בנה אצלה אין מפרישים אותו ממנה עד שיהיה בן שש שנים גמורות, אלא כופין את אביו ונותן לו מזונות והוא אצל אמו" – משמע במפורש שלא סובר כר"ן שהרי גרובה אינו חייב במזונותיה ואפ"ה כתב שחייב האב לזון את הבן וכופין אותו בכך. לעני"ד אין זו הוכחה מוכרחת שאולי שונה הדין בבנו שנולד לו ונתחייב לזונו ואח"כ נתגרשו שאולי אז ממשיך החיוב וצ"ע.

בעיקרם של דברים לא מוכרחים לומר שהר"ן חולק על הרא"ש והריב"ש, וכפי שנראה להלן.

הרב פיינשטיין באגרות משה (יו"ד ח"א סימן קמג) כתב שייתכן שגם הרא"ש עצמו סובר את סברת הר"ן שמזונות הבנים מטעם מזונות אימם נגעו בה, ומה שמחייבים הרא"ש והריב"ש בבנו מפנויה לתת מזונות הוא מטעם מזיק, כלומר, שכיון שבמעשיו גרם שתלד בן שצריכה לזונו, והרי אי"א שתעמוד בלא לזונו, הריחו כמזיק בידיים. וזה שייך לכאורה רק באנס אישה וילדה בן, אולם הגרמ"פ מסביר שגם במפותה הוא חייב לזון את הולד משום שהוי

¹⁰ בשו"ת ישכיל עבדי ח"ז סימן יג ס"א אות טז פירש את רש"י דלא כהר"ן.

כהתנו שיזון אם תלד כיון שרוב האבות זנים בניהם וחייב מדין אתנו שמוציאים בדין.¹¹

הרב עוזיאל (משפטי עוזיאל יו"ד מהדו"ת סימן ל אות ה) כתב שאין מחלוקת כלל בין הר"ן לרא"ש, משום שהר"ן מיירי כשאין אימם קיימת אז פטור האב ממזונות בניו, שהרי סברת חיוב המזונות לר"ן היא משום שא"א שתעמיד עצמה שלא תזון אותם כיוון שנגררים אחריה עד גיל שש, ואם אינו זן אותם גורם לה צער, ולזה גם הר"ן וגם הרא"ש מסכימים. כן מוסיף הרב עוזיאל שסברת הר"ן נאמרה לעיקר דין מזונות בקטני קטנים, אבל לאחר תקנת אושא שתקנו מזונות גם לגדולים מבני שש אעפ"י שאינם כרוכים אחר אימם, מסתבר שמטעם זה חייב האב במזונות הבנים גם כשמתה אימם.

הסבר נוסף שהזכרנו בפרק הקודם יכול להבחיר לנו את דעות הראשונים ללא מחלוקת ביניהם, וזהו הסברו של הרב ורנר במשפטי שמואל שכתב שבחיוב המזונות בקטני קטנים ישנם שני גדרי חיוב: החיוב העיקרי – שמזונותיהם נכללים בחיובו במזונות אשתו והם נגררים אחר אימם (וכדברי הר"ן). חיוב נוסף – כשאין אימם קיימת או במקרה שאביהם פטור ממזונותיה (כגון פנויה) עדיין חייב האב לזונם מדין צדקה, ולפי"ז אין הכרח שהרא"ש והריב"ש חולקים על הר"ן.

היוצא מדברינו שהבא על הפנויה וילדה ממנו והוא מודה – לרוב הפוסקים חייב לזוננו, וכפי שראינו גם בדעת החולקים לכאורה (הר"ן ודעימיה) יש מסבירים שלא חולקים על עצם חיוב המזונות אלא מאיזה טעם חייבים בהם. ואכן בשו"ע ע"ד נפסק בפשטות "הבא על הפנויה וילדה ממנו אם הוא מודה שהולד ממנו חייב לזוננו" – והרמ"א, בניגוד להגהתו בד"מ על הבי"י, לא כתב שלדעת הר"ן אין הדין כך. אמנם צריך לברר שהיות ובדיני ממונות עסקינן, האם יכול האיש לומר קים לי כהר"ן ולהיפטר ממזונות.

בספר עבודת השם¹² (סוף סימן יז) כתב "ששפיר יכול לומר קים לי כהר"ן ולהיפטר ממזונות, ואין לומר דהר"ן לא להלכה אמרה ואפשר שחזר בו מסברתו... דמלבד שאין זה מספיק להוציא מהבעל עוד בה שהרי הד"מ כתב שלפי הר"ן ליתא להחיא דינא דהרא"ש והריב"ש, מה גם שלדעת הר"י כולי

¹¹ על סברא זו של הגרמ"פ הקשה בספר היכל יצחק ח"א סימן כב שהרי אין כאן שייכות לנויקין משום שלא ענין העיבור הוא ההיזק אלא הנולדים הדורשים מזונות.

¹² הציטוט עפ"י אוצר הפוסקים אבה"ע כרך יט עמ' נו.

(המגיה על המל"מ) הרמב"ם קאי בשיטת הר"ן ואף שדבריו דחויים מ"מ נקיט מירא לעשותו סניף שלא להוציא ממון מיד המוחזק".

לעומתו, (בספר חינא וחסדא¹³ ח"ג דף מה טור ב) כתב "אלא דשוב נתיישבתי לומר דכל כה"ג אין יכול לומר קים לי, דראיית הרב המגיה במל"מ לא מוכחת וגם הוא לא כתב כי אם דמשמע... ומה גם דנראה דהר"ן גופיה חזר בו, וגם יש לנו כל הפוסקים שפסקו להאי דינא ולא חילקו להאי חילוקא, ומדברי הרא"ש והריב"ש שחייבו לזון בנו מהפנויה (וכן פסק כאן בשו"ע) מוכת דסוברים לא כר"ן... ולכן נראה דגם לאחר מיתת האם צריך לזון בניו ואינו יכול לומר קים לי כהר"ן".

יסוד חשוב בדין קים לי מובא בפד"ר ט עמ' 324 והובא בקשר לסוגיתנו בשם החקרי לב (אבה"ע סימן מה דף ק) וז"ל "ידוע דכללי הקים לי נתהווה מחוסר ידיעה בדורות רבני האחרונים שלא היה בידם להכריע במחלוקות הראשונים, דמעיקר דינא אין לדיין אלא מה שענינו רואות, ואפילו נגד רבו מוציא ממון... וכל שביד הדיין להכריע לא מצי אמר קים לי ובכל צר מהספיקות רוב הפוסקים מחייבים להמחזיק, נמצא שהמחזיק צריך לומר קים לי במיעוט דמיעוט, בזה אין לומר קים לי, שאין לדיין אלא מה שענינו רואות וכל כי האי גם בדורותינו יש בידינו להכריע שבדאי דעת הדיין לחייבו".

2. טענת "שמא מאחר נתעברה"

בפרק זה נדון בנושא של הודאת האיש שבא על האשה, אך אין לחייבו במזונות בטענת שמא מאחר נתעברה. יודגש, לטענה זו ישנם השלכות רבות בקביעת אבהותו על הילד לגבי ממזרות, יבום וחליצה ועוד ענייני איסורין וכן לדיני ממונות כמו ירושה וכד', אך אנו נתייחס לענין המזונות בלבד, וגם זאת על פי הנתונים במקרים דלעיל.

הב"י (בסוף סימן עא) אחר שהביא את דברי הרא"ש שחייב לזון בנו מפנויה הוסיף את הריב"ש בתשובה סימן מא שהגביל את דינו של הרא"ש רק למקרה שהוא מודה שהולד ממנו, אך אם אינו מודה בכך, למרות שמודה שבא עליה – אינו חייב במזונות משום "דכי היכי דאפקרא נפשא לגבי, אפקרא נפשא לגבי אחריני" ואולי מהם נתעברה. ומוסיף הריב"ש שאעפ"י

¹³ הצוטוט עפ"י אוצה"פ שם.

שהיא טוענת ברי והוא שמא הא קי"ל כתובות יב,ב שמנה לי בידך והלא אומר איני יודע פטור, דחזקה דממונא עדיפא, ואעפ"י שנאמנת להכשיר הולד – אינה נאמנת להוציא ממון מחזקתו".

לעומת הריב"ש מובאת בתשב"ץ (ח"ב סימן יט) דעה אחרת. שהרי, לאחר שהביא את דברי הריב"ש הנ"ל כתב "ותמהתי על הוראתו ונשאתי ונתתי עמו בזה... אם נתברר הדבר שבא עליה בהודאת פיו או בעדים, כיון דלא דיימא מעלמא דבר ברור הוא דבתריה דידיה שדין ליה ולא אמרינן כי היכי דאפקרא וכו', וכן לענין ירושה כתב הרמב"ם בפ"ג מיבום שאם אמת הדבר שבא עליה, הוא בנו. ואעפ"י שלענין יבום הוא ספק, מ"מ לענין ממון הוא נאמן".

בדעת הרא"ש יש לכאורה סתירה. שהרי אצלנו (סימן עא) מובא שאם בא על הפנויה וילדה ממנו שהוא חייב לזונו והסבירו הח"מ והב"ש (עא,ז) שזה מיירי דוקא אם הוא מודה שהולד ממנו, אך אם טוען שמא מאחר נתעברה אעפ"י שהיא טוענת ברי – פטור ואינה נאמנת להוציא ממון ואף אינו צריך שבועה. ונראה שהח"מ והב"ש קישרו את הגבלת הריב"ש בדעת הרא"ש.

לעומת זאת בתשובה כלל פב כתב הרא"ש שכל שמודה שנבעלה לו אעפ"י שאינו מודה שהוא בנו, הרי זה בנו לכל דבר! אמנם יש שרצו לחלק ששם מיירי בלא דיימא מעלמא ואצלנו בדימא מעלמא, אך קשה לומר כן כשזה לא נכתב במפורש והרי זה תנאי יסודי.

לישוב הסתירה לכאורה כתב הבית מאיר (סימן ד סעיף כו ד"ה שכשם) שנראה לו שהריב"ש לא קאים בדעת הרא"ש, שלרא"ש (כלל פב הנ"ל) ולרשב"א (ח"א סימן תרי) אם בא עליה ולא דיימא מעלמא הוא בנו ליורשו וה"ה לפי זה שחייב במזונותיו, וא"כ אין סתירה כלל בדברי הרא"ש.

ואולי ניתן לחלק שבסימן פב מיירי לענין הכשר הולד וחליצה ויבום (ומה שכתוב "בנו לכל דבר" היינו חוץ מאשר לענין ממון) ואילו אצלנו מיירי לענין ממון – שכל שאינו מודה – אין מוציאים ממנו שהמוציא מחבירו עליו הראיה.

אכן, במקרים שהובאו לעיל בפרק ב הרי מיירי שמודה שבא עליה ולא דיימא מעלמא ובכגון זה טוען הר"י באסאן בתשובה שאם ידעינן בבירור שאנס אותה או פיתה אותה ולא דיימא מעלמא – חייב במזונות הולד "דכל היכא דתיתי לטיבותא בתר דידיה שדין לכל מילי. אמנם יש דעות נוספות ברמב"ם ובראשונים ויובאו אי"ה לקמן בקצרה בשלב הסיכום והמסקנות.

נקודה נוספת שיש לדון בה (עכ"פ במקרה הראשון) היא האם יכולה האשה להשביעו שאינו יודע שהולד ממנו ודבר זה נתון במחלוקת בין התשב"ץ והריב"ש שהובאו לעיל. לדעת הריב"ש אינו חייב לישבע היסת שהתורה האמינתו, ואם נחייב אותו היסת הרי הוא כשאר כופר הכל ומה הועיל מה שהאמינתו תורה. ועוד, היות וזו זכות העובר לאחר שיוולד ולא זכות האשה – לא תועיל טענת ברי שלה לזכות הולד. אך לדעת התשב"ץ (ח"ב סימן יב) משביעין אותו אם מכחיש אותה (ולכאורה אף אם טוען אינו יודע) ואע"ג דלענין יוחסין הוא נאמן אף שלא בשבועה, מ"מ לענין ממון – כל שיש בהודאתו חיוב ממון – יש בכפירתו שבועת היסת, אלא שהוא יכול להחרים עליה אם נבעלה לאחרים חוץ ממנו, דהשתא אם הודית לו בזה שנבעלה לאחרים הוי ספק בנו, ומספיקא – לא מוציאים ממון.

הבית שמואל (עא,ז), לאחר שהביא דברי הריב"ש כתב להלכה "אינה נאמנת להוציא ממון והוא אין צריך שבועה". וראיתי בשו"ת חת"ס סימן קלג שאם תובעתו בעד מזונות והוא טוען שמא – לא תוכל להשביעו מכמה טעמים:

א. לא תוכל לטעון ברי שאינו יודע.

ב. שהיא אינה תובעת בשביל עצמה רק בשביל הולד ולא יועיל ברי שלה שישביעוהו ב"ד עבור הולד.

ג. כיון שכל חיוב המזונות הוא בתורת צדקה – לא תוכל להשביעו. ולמעשה מובא בפת"ש קעז, יב שמנהג הקהילות ובתי הדין להשביעו שאינו יודע בבירור שהולד ממנו והכל לפי ראות עיני הדיינים.

3. טענתו שרימתה אותו

במקרה השני שהצגנו היתה טענה של הנתבע לא לשלם מזונות שהיות והתובעת רימתה אותו במה שהגדיר כ"גניבת זרע" הרי שאף אם הוא יתחייב במזונות שהרי זה בנו, מ"מ היות והיא גרמה ברמאותה לתוצאה זו של חיוב ממוני – יש לחייב אותה לשלם את כל מה שיוציא עבור הולד.¹⁴

¹⁴ ונסתפקתי האם הדין ישתנה כאשר האשה מעוברת ועדיין לא ילדה, דהרי קיי"ל שדמי הולדות זיכתה התורה לאב ואפילו בדרך זנות, האם יכול לומר לאשה – או שתבצעי הפלה או שתתחייבי את בתשלומים לעובר שיוולד, אך נראה לעני"ד וכן אמרו לי דיינים שחיוב דמי הולדות זו זכות שהתורה זיכתה לאב ואין זה אומר שזהו רכושו לעשות בו כרצונו, ולכן אינו יכול לתבוע ממנה להפיל את העובר ולהתנות זאת בפטור מחיוב המזונות אם וכאשר יולד הולד. הערת עורך: יש לחזק דברים אלו, מדברי המנ"ח

לעניין יש לתקוף את הטענה משני כיוונים :

א. האם אפשר לחייב אותה מדינא דגרמי (למאן דדאין דינא דגרמי)?

ב. האם אפשר לחייב אותה על נזק שנגרם בעקבות הפרת הבטחה?

דינא דגרמי – והנה לענין דינא דגרמי יש מחלוקת תנאים אם דנים דינא דגרמי, ואף לסוברים שדנים צריך שיתקיימו מספר תנאים¹⁵ (לגביהם יש מחלוקת ראשונים מה לעיכובא ומה לא) שנראה לי שאינם מתקיימים בנידון דנן, ובניהם: 1. הנזק נעשה בידיים אלא שאינו ניכר. 2. הנזק נעשה בגוף הדבר של חברו. 3. ברי היזקא. 4. הנזק נעשה מיד בשעת המעשה של הגורם אותו. 5. שיהיה גוף הדבר הניזק חסר. 6. כוונתו להזיק ועל ידו בלבד נעשה הנזק.

והנה אף שיש דיעות בראשונים לגבי התנאים לחייב מדינא דגרמי הרי אליבא דכו"ע בעינן אחד או יותר מהתנאים לחיוב ובמקרה שלנו שהאשה הוציאה את אמצעי המניעה ודאי שלא הזיקה בידיים, ולא נגרם הנזק בגוף הדבר של חברו, ואין כאן ברי היזקא (ועוד מי יימר שתתעבר) והנזק לא נעשה מיד אלא הוא תוצאה עקיפה של המעשה. מה עוד שאילולי המעשה של האיש שבא עליה לא היה נוצר כאן חיוב תשלומין.

לעניין יש לקחת בחשבון בנידון שלנו שאמצעי המניעה אינם מוחלטים וייתכן שאשה תתעבר אף בכה"ג ולכן צריך היה האיש לקחת בחשבון מציאות כזו – ועל כן לא יוכל לחייב אותה לשפות אותו על תשלום המזונות.

הפרת הבטחה – לעניין האפשרות לחייב אותה מצד הפרת הבטחה או הטעייה ברצוני להביא שני מקורות שדומים לענין שלנו.

ראשית, המרדכי סוף פרק זה בורר (מובא ברמ"א חו"מ יד,ה) כותב "מי שאמר לחבירו שילכו לדון במקום אחר ואמר לו – לך ואני אבוא אחריו

מהירושלמי שאין דמי עובר מחייבי כריתות, על אף שיש ירושה בן מחייבי כריתות והוכיח מכאן הגר"ז גולדברג שליט"א שחיוב דמי עובר לאב הוא ולא מדיני ירושה, ולפי"ז אין הכרח שתשלום זה מורה על בעלות (ראה "חוק לישראל", נזיקין עמ' 349). ובעיקר מלשון תוס' ב"ק (מג"א ד"ה גרושה) "אטו וולדות צררי נינהו דזכיה בהו... דבעל גופיה לא היה זכי בהו... אי לאו דאשכחן דזכי ליה רחמנא" ובאר דבריהם הגר"ש ישראלי (אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ד' עמ' כח ואילך), והשוה לתוס' כתובות (ל,ב ד"ה רב אשי): "שהולדות שלו".

¹⁵ מובא בהרחבה באנציקלופדיה התלמודית כרך ו עמ' תסא-תסג.

והלך, והשני לא הלך אחריו – צריך לשלם לזה שהלך אחריו כל יציאותיו.
ולכאורה – מאיזה טעם?

מובא באמרי בינה דיינים סימן כא חקירה האם חיוב זה הוא מדינא דגרמי או משום שהחבר הלך על פי בקשת חבירו והבטחתו והוציא הוצאות על פיו (ולא משום דינא דגרמי שהרי המשלח לא עושה מעשה ואמאי יתחייב לשלם, והסיק האמרי בינה עפ"י הריטב"א ב"מ עג, א "שעיקר הטעם הוא שאדם יכול לחייב עצמו גם בגרמא, וכאן נמי אף דלא התחייב כיון שעשה בשליחותו חייב לשלם הואיל דעשה על פיו ומ"מ דעת ר"י וראב"ד ורמב"ן ורשב"א לא כן הוא".

אכן, הגר"א חו"מ יד סקל"א נשאר בצ"ע על דינו של המרדכי המובא ברמ"א ונראה שלמד שהחיוב הוא מדינא דגרמי ולכן נשאר בצ"ע, אך לפי האמרי בינה – מיושב.

ובענינו, הרי על סמך דבריה והנהגותיה האיש נהג וזה גרם לו לתוצאה של הפסד ממון (תשלום המזונות) וכאילו "עשה מעשה על פיה" של האשה – ואולי יש לחייבה. אולם נראה שיש לחלק (וכן אמרו לי ת"ח חשובים) שלידת הילד לא נעשתה בעקבות מעשיה אלא בעקבות מעשהו שנעשה על סמך מחשבה מוטעית ועוד שעצם עיבור האשה אינו הנזק אלא חיוב המזונות שהוא חיוב עקיף, והתוצאה שהוא אבי הילד – היא המחייבת ממון!

שנית, הגמ' ב"מ פ, ב אומרת "תי"ר קב לכתף" וכו' ופירש"י "קב הוי תוספת לאדם הנושא בכתף וחייב המוסיף בקלקולו", ושואלת על זה הגמ' "אמר מר קב לכתף אם איתא דלא מצוי ביה בר דעת הוא לשדיה" כלומר מדוע חייב המטעין, הרי אם הכתף שהוא בר דעת מרגיש במשא הכבד – הרי ביכולתו לזרוקו מעליו, ואם לא זרק – אשמתו היא, ומדוע יתחייב המטעין? ותירצה הגמ' ג' תירוצים – האחד (אביי) "בשחבטו לאלתר" כלומר שלא הספיק לפרוק המשא עד שנפל מכובדו ולכן חייב המטעין. השני (רבא) בשלא חבטו לאלתר וכאן מדובר על תשלום תוספת עבור המשא הכבד ולא בתשלום נזיקין. השלישי (רב אשי) – "הוא סבור חולשא הוא דנקיט ליה" כלומר שהכתף חשב בטעות שמחמת חולשתו הוא מרגיש בכובד המשא, ולכן האחריות מוטלת על המטעין וחייב בקלקולו של הכתף.

בשטמ"ק במקום מובאת קושיית הרמב"ן וז"ל "הא דאמרינן בקב לכתף כסבור חולשא הוא דנקיט ליה דמשמע דחייב משכיר בנזקיו ותמחני וכי שומר הוא על גופו שישלם לו... ואם תאמר שנזקי אדם הם תימא הוא דהא לאו מכוחו אתי ליה נזק ואפילו הטעינו הוא".

בהמשך השטמ"ק מובאת דעת הריטב"א וז"ל "רב אשי אמר כסבור חולשא הוא דנקיט ליה פירוש ולהכי לא שדייה וא"ת מ"מ הוא הטעה את עצמו ולא יחא חייב זה עליו ו"ל מפני שהוא גרם לו הטעות שהיה סבור שאמר לו אמת וכיון שעל פיו ועל סמך שלו ניזוק הרי זה גריה..."¹⁶

ולענין הלכה כתב השטמ"ק "כתב רבינו בהלכות והלכתא כרב אשי וכ"כ ר"ח וק"ל כרב אשי ונ"ל דלאו לאפוקי פירוקי אחרני מהלכתא אמרה, דרב אשי נמי לא פליג בהו אלא משום דאביי ורבא לית להו דרב אשי מדלא מפרקי הכי שהוא הפשט קאמר רבינו דהלכתא כרב אשי".

ונלע"ד שלאביי ורבא ליתא לדרב אשי משום קושייתו וסברתו של הרמב"ן שבבסיסה עומדת ההנחה היסודית שאדם הוא בר דעת ואם טעה לחשוב מחשבה לא נכונה ובעקבותיה הסיק מסקנות לא נכונות וניזוק הוא עצמו גרם. לעומתו הריטב"א סובר שאם אדם מטעה את חברו ועל סמך שלו חברו עושה מעשה ועל פיו הוא ניזוק – הריהו בגדר מזיק.

ואם נקיש זאת לנידון שלנו, לא מיבעיא לסברת הרמב"ן שהיות והאיש טעה לחשוב מחשבה לא נכונה ובעקבותיה עשה מעשה שגרם לו נזק – פשיטא שהוא צריך לשאת בתוצאות. אלא אף לדעת הריטב"א ולסברתו הרי ששם על סמך "מעשה שגורם נזק" ודבריו של המטעין הוא ניזוק באופן ישיר, ואילו במקרה שלנו גם לאחר ההטעיה של האשה הנזק העתידי (תשלום המזונות) נגרם ע"י מעשהו של האיש ולכן יש לחייבו.

ה. סיכום

א. יש סוברים שחובת האב לזון את בניו הקטנים עד גיל שש הוא מהתורה. ויש סוברים שזה מתקנת חכמים קדומה, ובטור משמע שזה מתקנת אושא.

ב. לשיטת הר"ן, אין בדינו של האב לזון את בניו הקטנים עד גיל שש חיוב מיוחד מצד עצמם, אלא מזונותיהם נכללים במזונות אימם כי בניה נגררים אחריה. לפי זה אם אין האם קיימת או בני פנויה שאין האב חייב במזונות אימם – גם אינו חייב מדינא במזונות הילדים. בכה"ג יש

¹⁶ יש בראשונים הסברים אחרים מדוע חייב לרב אשי – לדעת המרדכי משום שכיון שהמטעין התכוון שהכתף ישא התוספת בחינם נעשה עליו כשואל וחייב באונסין. יש דיעות שחייב מדינא דגרמי וי"א שזה הוי כאבנו סכיננו ומשאו שהזיקו וחייב על נזקיחם.

- שכתבו שחייב לזונם מדין צדקה ויש שכתבו שחייב חיוב גמור מדינא ואף כשאינו אמוד או כשיש לילדים נכסים.
- ג. בתקנת הרה"ר הורחב גיל החיוב עד גיל חמש עשרה – וישנם מס' גישות בפוסקי דורנו ביחס לתקנה זו, יש שנוהגים בה כדין ויש שנוהגים בה במקרים מסוימים ויש שאינם נוהגים בה כלל. הוכחנו שהרבנים המתקנים ודאי התכוונו שמדינא יש להרחיב את חיוב המזונות עד גיל 15.
- ד. בשנת תשל"ו הורחבה התקנה עד גיל 18, אולם ראינו שהגר"ע יוסף לא קיבל את ההרחבה שהובלה בעיקר ע"י הרב גורן וצ"ל, ועדיין רבים מבתי הדין לא נוהגים בה.
- ה. בניגוד לר"ן, הרא"ש והריב"ש סוברים שאדם חייב במזונות בנו מפניוה והסברא היא שזהו חיוב נפרד כלפי הילד ולא מדין מזונות אימו. ראינו בזה מחלוקת בדעת הרמב"ם, ואת פשטות שיטת רש"י, אך השו"ע ורוה"פ לא פסקו כר"ן ולכן לרוב השיטות האב אינו יכול לומר "קיים לי כר"ן".
- ו. הבאנו הסברים שונים שהר"ן למעשה לא חולק על הרא"ש, והחיוב לשיטת הרא"ש הוא מטעמים אחרים (מזיק – לגרמ"פ, או שהר"ן כתב דעתו קודם לתקנת אושא ועוד).
- ז. הבאנו מחלוקת בין הריב"ש לתשב"ץ במקרה שלא ברור לאיש שהולד הוא בנו אעפ"י שמודה שבא על האשה והשלכות מחלוקתם האם טענת "שמא מאחר נתעברה" פוטרת אותו מחיוב מזונות, והאם יכולה להשביעו על כך.
- ח. באחד המקרים שהצגנו נטענה טענה ע"י האיש, שהאשה רימתה אותו ולכן צריכה להתחייב בתשלום המזונות, וראינו שלא ניתן לחייבה מדינא דגרמי וגם לא בגלל שהטעתה אותו וגרמה לו לנזק עקיף.